

## EL CANVI FONÈTIC: LÈXIC O GRADUAL?

JOSEFINA CARRERA I SABATÉ

josefinacarrera@teleline.es

*Universitats de Barcelona i de Lleida*

**Resum.** A través de l'anàlisi d'un procés de canvi fonètic detectat en diferents generacions d'Alguaire (Segrià), el present treball intenta explicar la naturalesa lingüística del canvi fonètic mitjançant dos posicionaments diacrònicament enfrontats: el canvi gradual (dels neogramàtics) i el canvi lèxic (dels difusionistes lèxics).

**Paraules clau:** canvi gradual, canvi lèxic, vocal pretònica inicial absoluta.

**Abstract. Phonetic change: lexical or gradual?** The analysis of a phonetic change process detected in different generations from Alguaire (Segrià) is used to explain the linguistic characteristics of phonetic change from two diachronically opposed viewpoints: gradual change (neogrammarians) and lexical change (lexical diffusionists).

**Key words:** gradual change, lexical change, word initial pretonic.

### 1 Introducció

Des dels neogramàtics, l'estudi del canvi fonètic ha presentat fesomies diferenciades perquè ha estat objecte de controvèrsia quina havia de ser la unitat fonamental d'aquest canvi. Darrere d'aquesta qüestió, tal com destaca Labov [9], s'amaguen dos posicions clarament diferenciades:

1. El canvi fonètic és sempre gradual, regular i afecta tots els mots al mateix temps. Aquesta visió és assumida pels lingüistes diacrònics i comparatius i queda resumida a la formulació de Bloomfield [2, p. 364]: “els canvis fonètics afecten sons i no paraules”. Tenint això en compte, sembla que un so es veu alterat gradualment al llarg del temps per petits canvis, i, a més, aquests canvis només estan sotmesos a condicionaments fonètics i no tenen excepcions, i això els fa ser completament independents de la morfologia i del lèxic (veg. Janson [5]; Kiparsky [7]).

2. La segona òptica, la difusió lèxica, aplega les idees de dialectòlegs i d'altres lingüistes com Wang [14], Wang i Cheng [15] o Ogura [12]. Per a ells, el procés de canvi no opera entre sons, sinó entre mots. La regularitat lèxica explica com el canvi d'un so afecta tots els mots que tenen un context fònic similar. Per això, anomenen el canvi fonètic una difusió lèxica.

Labov [8] ha intentat esbrinar quines propietats presenta el canvi fonètic (les dels neogramàtics o les de la difusió lèxica) a partir de l'anàlisi de diversos canvis en curs i ha observat que totes dos postures són aplicables a processos de canvi. Així, comenta que es troba "faced with the massive opposition of two bodies of evidence: both are right, but both cannot be right" (Labov [8, p. 269]). És llavors quan accepta que hi ha dos tipus diferents de canvi fonètic (el dels neogramàtics i el dels difusionistes) i presenta una classificació dels canvis segons si s'adeqüen a una o altra tendència.

## 2 Objectius

L'article que presento intenta demostrar, a la manera de Labov [8], l'existència de canvi gradual i lèxic en un determinat canvi en curs observat a Alguaire<sup>1</sup>: el procés de substitució de la vocal pretònica inicial absoluta [a] per [e] quan es troba ortografiada *e* en mots com "escola" o "edifici"<sup>2</sup>.

## 3 Metodologia

S'ha realitzat una enquesta de producció a 36 parlants d'entre 3 i 80 anys que viuen a Alguaire. Aquesta enquesta està constituïda per un qüestionari de preguntes tancades a través del qual s'espera conèixer la variació vocàlica en posició pretònica de les següents formes lèxiques: *edat, edifici, educat, efecte, egoista, eixordat, eixuta, elàstics, eleccions, electricista, elefant, elegant, embenat, embolicat, embut, empatat, empenta, encadenat, encara, encenedor, enciam, endevinat, enfadat, ensenyen, enterrament, enyorat, equip, equivocar-se, eriçó, ermita, esbandir, escaldat, escales, escalivat, escarabat, esclau, escola, escopeta, esmorzar, espardenyas, espàrrec, espasa, espès, espiga, espill, espinac, espines, espolsar, esponja, esquena, esquerra, esquiar,*

<sup>1</sup>Alguaire pertany a la comarca del Segrià, està situat a 15 km. de Lleida i té 2800 habitants.

<sup>2</sup>Els detalls d'aquests i altres processos de canvi es poden trobar a Carrera [3].

*esquirol, estable, estació, estàtua, estenem, esternut, estofat, estovar, estranger, estrelles, estufa, esvalotar, eucaliptus, evangelis, exagerant, examen, excelent, excursió, exigent, explosió.*

Aquestes formes han estat seleccionades a partir d'un vocabulari bàsic del català per tal de poder ser emeses per tots els informants, i especialment pels de 3 a 5 anys. Les paraules són susceptibles de presentar variació ([e]/[a]) en posició pretònica inicial absoluta i contenen diferències formals com el context fònic adjacent, la vocal tònica, la qualitat de la síl·laba inicial, l'etimologia i la posició de l'accent.

#### 4 Anàlisi de les paraules

Abans de començar les explicacions, presento una taula (veg. taula 1) que conté els mots ordenats de més a menys manteniment de la solució [a].

Per comentar la relació existent entre les vocals pretòniques i les característiques de cada paraula he establert uns subgrups de realitzacions de la vocal baixa segons el rendiment que presenta en cada mot. Aquests subgrups són:

- I) mots pronunciats amb [a] entre el 75% i el 100% dels casos <sup>3</sup>;
- II) mots pronunciats amb [a] entre el 50% i el 74% dels casos;
- III) mots pronunciats amb [a] entre el 25% i el 49% dels casos;
- IV) mots pronunciats amb [a] entre l'1% i el 24% dels casos; i
- V) paraules sense cap ocurrència de [a].

A Alguaire 20/73 paraules s'emeten amb la solució [a] entre un 75% i un 100% de les seves emissions; 35/73 mots es pronuncien amb [a] entre un 50% i un 74% dels casos; 10/73 formes presenten una freqüència d'ús de [a] d'entre un 25% i un 49%; i 7/73 paraules s'han emès amb [a] des d'un 1% fins a un 24% dels casos; finalment, només una paraula, *eclipsi*, no s'ha pronunciat cap vegada amb [a]. (Vegeu la taula 2 i l'histograma 1).

---

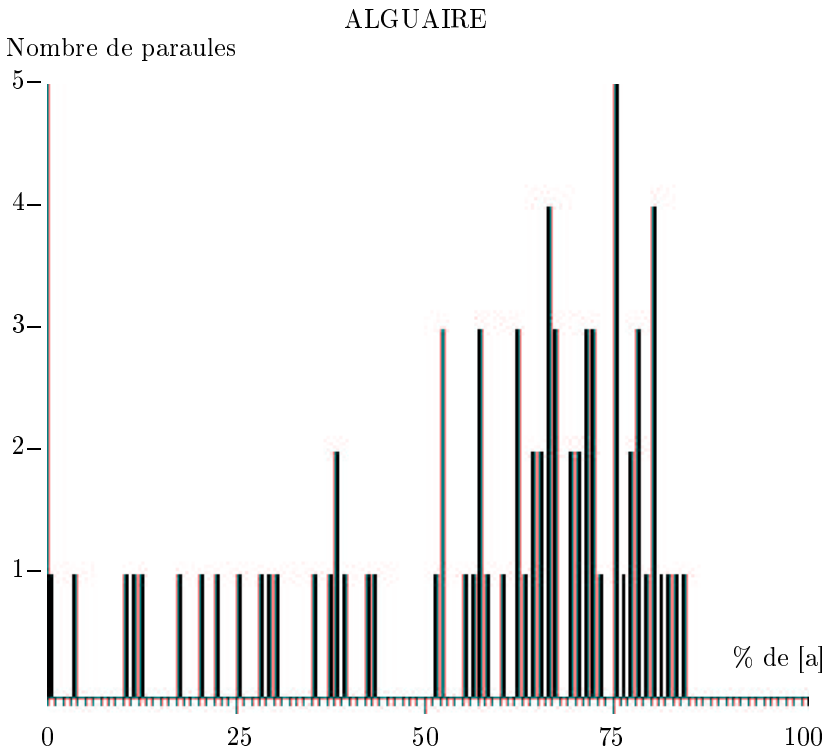
<sup>3</sup>Prenc el 75% com a punt de referència perquè s'utilitza en alguns estudis d'adquisició de sons com a xifra mínima per significar que un so s'ha adquirit gairebé totalment: "A sound was considered acquired when at least 75% of the subjects in an age group produced it correctly" (Ingram [4, p. 363]).

	<i>a</i>	% <i>a</i>		<i>a</i>	% <i>a</i>
<i>estovar</i>	28	85%	<i>escarabat</i>	22	65%
<i>eixuta</i>	31	84%	<i>efecte</i>	22	65%
<i>esvalotar</i>	27	82%	<i>elàstics</i>	21	64%
<i>estendre</i>	28	82%	<i>enterrament</i>	22	63%
<i>embolicat</i>	29	81%	<i>espiga</i>	22	63%
<i>empatat</i>	29	81%	<i>esquiar</i>	22	63%
<i>espàrrec</i>	29	81%	<i>estranger</i>	21	60%
<i>esquerra</i>	28	80%	<i>escalivat</i>	23	59%
<i>enfadat</i>	31	79%	<i>elefant</i>	20	57%
<i>embenat</i>	26	79%	<i>examen</i>	20	57%
<i>esponja</i>	29	78%	<i>estàtua</i>	21	57%
<i>esquena</i>	29	78%	<i>esquirol</i>	20	57%
<i>encara</i>	27	77%	<i>empenta</i>	20	56%
<i>espadnyes</i>	27	77%	<i>equivocar-se</i>	19	53%
<i>esbandir</i>	26	76%	<i>estació</i>	20	53%
<i>enciam</i>	28	76%	<i>excursió</i>	19	53%
<i>espolsar</i>	25	76%	<i>estrelles</i>	19	51%
<i>escaldat</i>	28	76%	<i>eriçó</i>	14	42%
<i>ensenyen</i>	27	75%	<i>explosió</i>	13	39%
<i>espill</i>	27	75%	<i>exagerant</i>	13	38%
<i>eixordat</i>	25	74%	<i>elegant</i>	13	38%
<i>embut</i>	24	73%	<i>ermita</i>	14	38%
<i>enyorat</i>	23	72%	<i>estable</i>	12	35%
<i>espasa</i>	26	72%	<i>evangelis</i>	10	30%
<i>espinac</i>	26	72%	<i>exigent</i>	9	29%
<i>escales</i>	25	71%	<i>egoista</i>	10	29%
<i>endevinar</i>	27	71%	<i>educat</i>	8	25%
<i>escopeta</i>	26	70%	<i>edifici</i>	7	23%
<i>esternut</i>	26	70%	<i>equip</i>	7	21%
<i>encadenat</i>	25	69%	<i>eleccions</i>	5	17%
<i>estufa</i>	25	69%	<i>eucaliptus</i>	3	13%
<i>espès</i>	23	68%	<i>electricista</i>	3	11%
<i>encenedor</i>	23	68%	<i>excel·lent</i>	3	10%
<i>esmorzar</i>	23	68%	<i>edat</i>	1	3%
<i>escollar</i>	10	67%	<i>eclipsi</i>	0	0%
<i>espines</i>	24	67%			
<i>estofat</i>	22	67%			
<i>escola</i>	25	66%			

Taula 1: Rendiment de la solució [a].

<i>Ús de [a]</i>		<i>Alguaire</i>
I	(entre el 75% i el 100%)	20
II	(entre el 50% i el 74%)	35
III	(entre el 25% i el 49%)	10
IV	(entre l'1% i el 24%)	7
V	(0%)	1

Taula 2: Freqüències d'ús de [a] i quantificació de mots.



Histograma 1.

A continuació presento una caracterització dels mots del corpus segons els percentatges de manteniment que han presentat en ser emesos en el qües-

tionari.

#### 4.1 MOTS PRONUNCIATS AMB [a] ENTRE EL 75% I EL 100% DELS CASOS

Els mots d'aquest grup són 20 sobre un total de 73<sup>4</sup>: *estovar, eixuta, estendre, esvalotar, embolicat, empatat, espàrrec, esquerra, enfadat, embenat, esquena, esponja, encara, espardenyes, enciam, espolsar, escaldat, esbandir, ensenyen* i *espill*. Aquestes paraules tenen la síl·laba inicial travada per una nasal, per una fricativa alveolar, o, fins i tot, per una aproximant. La síl·laba tònica predominant és [a]<sup>5</sup> i, en menor grau, [e]; s'hi troben també altres vocals tòniques que no tenen la freqüència de les anteriors. Gairebé tots els mots són trisíl·labs (un total de 15) aguts o plans (v v 'v o v 'v v), però també n'hi ha 3 que tenen quatre síl·labes i són aguts o plans (v v v 'v o v v 'v v), i 2 que són bisíl·labs aguts (v 'v).

#### 4.2 MOTS PRONUNCIATS AMB [a] ENTRE EL 50% I EL 74% DELS CASOS

El total de formes d'aquest grup és 35 sobre 73: *eixordat, embut, enyorat, espasa, espinac, escales, endevinar, escopeta, esternut, encadenat, estufa, espès, encenedor, esmorzar, escoltar, espines, estofat, escola, escarabat, efecte, elàstics, enterrament, espiga, esquiar, estranger, escalivat, elefant, examen, estàtua, esquiol, empenta, equivocar-se, estació, excursió* i *estrelles*. Les característiques d'aquestes paraules són les mateixes que les del grup anterior: la vocal tònica predominant és [a] i la síl·laba inicial és travada. Hi ha, però, alguns mots, com *efecte, elàstics, elefant, enyorat* i *equivocar-se*, que no tenen la vocal pretònica en síl·laba travada, i les freqüències d'ús de [a] són més properes a la franja del 50% que a la del 75%. En les 35 paraules també predominen els mots trisíl·labs (sumen un total de 25/35) i tenen les següents estructures accentuals: v v 'v i v 'v v; dels altres 10 mots, 8 tenen 4 síl·labes i són aguts o plans (v v v 'v o v v 'v v), i els altres dos són bisíl·labs aguts (v 'v).

<sup>4</sup>Presento aquí i en les següents enumeracions les paraules ordenades de major a menor freqüència d'ús de la solució [a].

<sup>5</sup>«...un 50% de casos de descens de [e] té lloc quan la vocal tònica és [a]; davant de síl·laba àtona, la major part de casos de descens ha estat motivada per assimilació (davant de V2=[a]) o dissimilació (davant de V2=[e], [i])», Recasens [13, p. 75].

#### 4.3 MOTS PRONUNCIATS AMB [a] ENTRE EL 25% I EL 49% DELS CASOS

Les formes recollides són 10 sobre 73: *eriçó, explosió, exagerant, elegant, ermita, estable, evangelis, exigent, egoista* i *educat*. Les característiques més rellevants d'aquestes formes són: a) escassetat de síl·labes travades inicials en relació amb el conjunt total de paraules; b) varietat de timbres vocàlics tònic; c) com en alguns mots de l'apartat anterior, presència de formes amb la grafia *x*, que es pronuncia [ks] (*explosió*) o [gʒ] (*xigent, exagerant*); d) predomini de paraules trisíl·labes agudes i planes (v v 'v i v 'v v).

#### 4.4 MOTS PRONUNCIATS AMB [a] ENTRE L'1% I EL 24% DELS CASOS

Aquest grup només conté 8 mots que són: *edifici, equip, eleccions, eucaliptus, electricista, excel·lent* i *edat*. Molts tenen tres o més síl·labes, i la majoria tenen la síl·laba inicial lliure.

#### 4.5 PARAULES SENSE CAP OCURRÈNCIA DE [a]

En aquest grup només es comptabilitza *eclipsi*, que presenta la vocal pretònica en síl·laba lliure i té la vocal tònica [i]. En pocs casos presenta supressió de la vocal pretònica (4 emissions).

Si es comparen aquests 5 grups establerts, el primer que s'observa és una desproporció entre la quantitat de mots que els componen: així, els grups de paraules que s'emeten més amb la solució [a] (entre un 50% i un 100% –I i II–) són també els que inclouen més quantitat de mots; endemés, moltes formes d'aquests dos grups tenen la síl·laba inicial travada per consonants fricatives alveolars, nasals i, en menor quantitat, per aproximants i oclusives. També cal tenir en compte que més de la meitat tenen la vocal tònica [a] i que una bona part d'aquestes paraules són trisíl·labes agudes i planes (v v 'v i v 'v v). Els altres tres grups (III, IV i V) estan formats per pocs mots (sumen un total de 18 sobre 73), els quals presenten característiques ben diferenciades.

### 5 Observacions generals

Després d'aquesta primera anàlisi de l'ús de la solució [a] en posició pretònica és important observar que el manteniment de les vocals inicials absolutes no és pas fruit de l'atzar ni està organitzat arbitràriament, sinó que hi ha unes condicions lingüístiques determinants que agrupen els mots per freqüències de manteniment de la solució [a]. Aquests factors són: la síl·laba inicial travada,

sobretot per consonants fricatives alveolars i nasals, i, en menor grau, la vocal tònica [a].

En relació amb la qualitat de la síl·laba inicial, i d'acord amb les dades precedents, es pot establir una divisió dels mots que està directament connectada al manteniment de la solució [a] i que serveix per explicar el procés de canvi des d'un punt de vista lèxic:

1. mots amb la síl·laba inicial travada i diferent de *ex-*; cal tenir en compte que si la síl·laba està travada per una fricativa alveolar o per nasals, com a *esquena* o *enfadat*, la freqüència d'ús de la solució [a] és més alta que en els altres mots amb la síl·laba inicial travada per una altra consonant;
2. paraules amb *ex-* inicial, com *exagerant*, *explosió* o *examen*, que tenen una freqüència d'ús de [a] inferior a la dels mots del grup (1); aquests mots han sofert una evolució culta;
3. formes amb la síl·laba inicial lliure, com *edat*, *eleccions* o *electricista*, on l'ús de [a] és el més baix.

Una anàlisi més detallada del lèxic estudiat permet observar unes distincions en el manteniment de la solució [a] en cadascun dels tres grups de mots (síl·laba inicial travada i diferent de *ex-*, síl·laba iniciada per *ex-*, síl·laba inicial lliure); a continuació els presento ordenats de més a menys freqüència d'ús de la solució [a] (vegeu la taula 3):

1. Paraules amb la síl·laba inicial travada i diferent de *ex-*
  - (a) Travades per fricatives, aproximants palatals ([i, j]), nasals, oclusives.
  - (b) Travades per fricatives<sup>6</sup>, vibrant i aproximant velar [u].
2. Paraules amb la síl·laba inicial *ex-* (cultismes)
  - (a) *excursió*, *examen*, *exagerant*, *explosió*
  - (b) *excel·lent*, *exigent*

---

<sup>6</sup>He comptabilitzat algunes paraules amb la síl·laba inicial travada per una fricativa que s'emeten amb una freqüència de la solució [a] més baixa que altres paraules també amb la síl·laba inicial travada per una fricativa. Per aquest motiu incloc el mateix enunciat en dos punts diferents, conscient que fa referència a unitats lèxiques distintes, com és el cas d'*estendre* o *espàrrec* vs. *estació* o *esquirol*.



Síl·laba inicial travada (excepte <i>ex-</i> ) (1)		Síl·laba inic. <i>ex-</i> (2)	Sífl. inicial lliure (3)
1. estovar	27. escopeta	1. examen	1. enyorat
2. eixuta	28. esternut	2. excursió	2. efecte
3. esvalotar	29. encadenat	3. explosió	3. elàstics
4. estendre	30. estufa	4. exagerant	4. elefant
5. embolicat	31. espès	5. exigent	5. equivocar-se
6. empatat	32. encenedor	6. excel·lent	6. eriçó
7. espàrrec	33. esmorzar		7. elegant
8. esquerra	34. escoltar		8. evangelis
9. enfadat	35. espines		9. egoista
10. embenat	36. estofat		10. educat
11. esponja	37. escola		11. edifici
12. esquena	38. escarabat		12. equip
13. encara	39. enterrament		13. eleccions
14. espardenyès	40. espiga		14. electricista
15. esbandir	41. esquiar		15. edat
16. enciam	42. estranger		16. eclipsi
17. espolsar	43. escalivat		
18. escaldat	44. estàtua		
19. ensenyen	45. esquirol		
20. espill	46. empenya		
21. eixordat	47. estació		
22. embut	48. estrelles		
23. espasa	49. ermita		
24. espinac	50. estable		
25. escales	51. eucaliptus		
26. endevinar			

Taula 3: Grups de mots afectats en diferent grau pel canvi lingüístic.

## 3. Paraules amb la síl·laba inicial lliure

- (a) *enyorat*, *efecte*
- (b) *eclipsi*, *edat* i *electricista*
- (c) *edifici*, *educat*, *egoista*, *elàstics*, *eleccions*, *elefant*, *elegant*, *equip*, *equivocar-se*, *eriçó* i *evangelis*

Tot i aquestes observacions, el canvi fònic no es produeix sempre de manera gradual. Per això, si s'analitza la freqüència de la solució [a] en totes les paraules afectades pel procés de canvi, es detecten alguns desajustaments en els usos de [a], com els que es poden observar a *enyorat*, que tot i tenir la síl·laba inicial lliure normalment s'emet amb la solució [a] en una freqüència

elevada; o com el que ocorre amb formes d'un mateix grup lèxic: *esquer-ra* (emesa amb una freqüència elevada de [a]) o *estrelles* (pronunciada amb escassa freqüència de [a]<sup>7</sup>).

## 6 Conclusió

En el cas que m'ocupa, la substitució fònica en posició pretònica es fa pa-lesa tant gradualment com lèxica. D'aquesta manera, s'observa que, d'una banda, el canvi fònic es troba condicionat fonèticament segons la regularitat defensada des de la perspectiva dels neogramàtics: efectivament, la tendència general d'abaixament de les vocals pretòniques observada a bastament per la gramàtica històrica (en paraules epentètiques, prefixades, etc.)<sup>8</sup> es manté en mots amb la vocal pretònica ortografiada *e* i *a*. Els condicionaments contextuals que faciliten l'emissió de la solució [a] en els diferents tipus de mots són: 1) la síl·laba pretònica inicial travada, 2) la presència de consonants nasals, de l'aproximant [j] o, més ocasionalment, de sons fricatius darrere la vocal inicial, i 3) la presència de [u] i de [a] en posició tònic.

A banda d'aquesta observació, i tal com han provat Labov [8] i McMahon [10], tant el canvi lingüístic regular com el canvi lèxic són diferents pols d'un contínuum que s'esdevenen gradualment (es passa del model neogramàtic al difusionista). És a dir, primer el canvi es presenta com una regla general que no té excepcions i afecta tots els mots de característiques similars (en el cas de la substitució de la vocal pretònica són les formes amb la vocal pretònica en síl·laba travada). Després, el canvi lingüístic es veu condicionat per determinades excepcions lèxiques explicables per diferents raons, ja siguin socials, psicològiques o d'ampliació i d'evolució del lèxic en la societat i en cada individu (tal com ocorre a *excel·lent*, *eclipsi*, *eucaliptus* o *enyorat*). D'aquesta manera, l'adopció de nou vocabulari al llarg de l'existència de qualsevol individu contribueix definitivament a la difusió lèxica d'un determinat canvi fònic (veg. Kerswill [6]), paral·lelament a l'adopció de formes més prestigiades: "... speakers copy new pronunciations of individual words during their lifetime—for example, to avoid social stigma. Often, these replacements turn out to be part of a larger change in progress, usually one near its completion, although the speaker may be completely unaware of this" (Kerswill [6, p. 179]).

<sup>7</sup>Aquestes constatacions, però, es veuen matisades molt especialment per les variables socials edat, estudis, coneixements de català escrit i estatus social que determinen l'ús més o menys elevat de la vocal [a] en cada nucli de població, vegeu Carrera [3].

<sup>8</sup>Vegeu Badia [1] i Moll [11].

## Referències

- [1] BADIA I MARGARIT, A. M. ([1951] 1984). *Gramàtica Històrica Catalana*. València: Tres i Quatre.
- [2] BLOOMFIELD, L. (1933). *Language*. New York: Henry Holt.
- [3] CARRERA, J. (1999). *L'alternança a/e al Segrià*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- [4] INGRAM, D. (1989). *First language acquisition. Method, Description and Explanation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [5] JANSON, T. (1983). Sound change in perception and production. *Language* 59, 1: 18–34.
- [6] KERSWILL, P. (1996). Children, adolescents, and language change. *Language Variation and Change* 8: 177–202.
- [7] KIPARSKY, P. ([1989] 1990). El cambio fonológico. *Panorama de la lingüística moderna. I. Teoría lingüística. Fundamentos*. Madrid: Visor. 419–476.  
[Trad. de: Phonological change The Cambridge Survey. I. Linguistic Theory: Foundations].
- [8] LABOV, W. (1981). Resolving the Neogrammarian controversy. *Language* 57: 267–309.
- [9] LABOV, W. (1994). *Principles of linguistic change. Internal factors*. Cambridge: Blackwell.
- [10] MCMAHON, A. M. S. (1994). *Understanding language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [11] MOLL, F. ([1952] 1991). *Gramàtica Històrica Catalana*. València: Universitat de València.
- [12] OGURA, M. (1987). *Historical English Phonology: A Lexical Perspective*. Tokyo: Kenkyusha.
- [13] RECASENS, D. ([1991] 1996). *Fonètica descriptiva del català*. Barcelona: IEC.

- [14] WANG, W. (1969). Competing sound changes as a cause of residue. *Language* 45: 9–25.
- [15] WANG, W. & CHENG, C. (1977). Implementation of phonological change: The Shaungfeng Chinese case. W. Wang, ed., *The Lexicon in Phonological Change*. The Hague: Mouton. 86–100.